

KS. STANISŁAW ŁABENDOWICZ

KATECHEZA MŁODZIEŻY NIEDOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE

CATECHESIS OF SOCIALLY MALADJUSTED YOUTH

A b s t r a c t. Social maladjustment is a phenomenon that occurs in the family, at school, workplace, as well as in the social environment. It applies to all people who behave differently from generally accepted norms or rules of conduct. Both, external factors – social / environmental (family, school, peer groups, mass-media, socio-economic factors) and internal ones (biological and mental) influence such behaviour. Behaviours deviating from the accepted rules can be manifested against: one's own person, family, school or society. This indicates the need for special catechesis and an individual approach to each catechized. Therefore, catechists, educators, parents and guardians are obliged to cooperate and help socially maladjusted people. Catechetical and educational activities should be focused on the development of a man in his mental, physical and spiritual spheres. We should show them the right way of life and prevent from bad environmental influences. In the catechization of socially maladjusted youth, the principle of the so-called "small steps", which is combined with a subjective and individual approach to each catechized person, as well as with adapting the transferred content to the individual capabilities of a person.

Key words: catechesis; youth; social maladjustment.

Wspólną sprawą dorosłych jest pomaganie dzieciom w rozwoju,
aby stały się, kim mogą
Janusz Korczak

Niedostosowanie społeczne jest zjawiskiem, które może wystąpić zarówno w rodzinie, jak i w szkole, zakładzie pracy oraz w środowisku społecznym.

Ks. dr hab. STANISŁAW ŁABENDOWICZ, prof. KUL – adiunkt Katedry Katechetyki Integralnej w Instytucie Teologii Pastoralnej i Katechetyki KUL; adres do korespondencji: e-mail: slabendowicz@wp.pl

Dotyczy wszystkich osób, które zachowują się odmiennie od ustalonych norm czy zasad postępowania. W każdym społeczeństwie spotyka się „osoby o nietypowym rozwoju, jednostki trudne w wychowaniu, a także osoby niepełnosprawne”¹. Ten fakt istnienia osób niedostosowanych społecznie stał się bodźcem dla katechezy. Wynika on z tego, że każdy człowiek jest osobą, stworzoną na obraz i podobieństwo Boga, a więc jest obdarzony szczególną godnością dziecka Bożego². Dlatego też katecheza poświęca wiele uwagi życiu i osobie ludzkiej. Pan Jezus przyszedł do wszystkich ludzi bez wyjątku, „obchodził wszystkie miasta i wioski. Nauczał w tamtejszych synagogach, głosił Ewangelię królestwa i leczył wszystkie choroby i wszystkie słabości. A widząc tłumy ludzi, litował się nad nimi, bo byli znękanymi i porzuceni, jak owce nie mające pasterza” (Mt 9,35-36). Swoją troską obejmował ludzi zdrowych oraz wszystkich chorych czy to na ciele, czy duszy. Postawa służby wobec potrzebujących jest charakterystyczna dla życia i działalności Jezusa Chrystusa. Cytując słowa proroka Izajasza, mówi o niej sam Jezus: „Duch Pański spoczywa na Mnie, abym ubogim niósł dobrą nowinę, więźniom głosił wolność, a niewidomym przejrzenie, abym uciśnionych odsyłał wolnych” (Łk 4, 18-19). Do takiej postawy służby oraz niesienia pomocy wszystkim potrzebującym zobowiązani są katecheci oraz wszyscy wychowawcy, rodzice oraz opiekunowie.

Wszelkie działania katechetyczne są nastawione na rozwijanie człowieka w jego sferze psychicznej, fizycznej i duchowej. W katechezie skupiamy się zwłaszcza na stworzeniu więzi – komunii z Jezusem Chrystusem. Poprzez głoszenie słowa Bożego należy nauczyć człowieka właściwego podejścia do Boga oraz spraw doczesnych, a więc prowadzić wiarę zrodzoną na chrzcie świętym do dojrzałości (por. DOK 80). Te osoby, które są w szczególnych sytuacjach życiowych oraz zachowują się inaczej niż nakazują normy społeczne, są objęte troską i pomocą Kościoła. Ludzie odrzuceni czy upośledzeni byli i są obecni w nauczaniu Kościoła³. W przypadku niedostosowania społecznego profilaktyka będzie się odnosić nie tylko do jednostki, ale również społeczeństwa, a więc rówieśników, rodziny, szkoły i parafii. Będzie ona polegała na zapobieganiu oraz przeciwdziałaniu wszelkim zaburzeniom. Jednak podejmując działania związane z niedostosowaniem, musimy przede wszystkim wiedzieć, jak wielkie są jego rozmiary w danej grupie dzieci

¹ W. DYKCIK, *Wstęp*, w: *Pedagogika specjalna*, red. W. Dykciak, Poznań 2006°, s. 9.

² Por. J. STALA, *Potrzeba katechezy specjalnej*, „Teologia i Człowiek” 6(2005), s. 139.

³ Por. K. SOSNA, *Terapeutyczno-rehabilitacyjny wymiar katechezy specjalnej*, w: *Katecheza osób szczególniejszej troski*, red. A. Kiciński, WAM, Kraków 2008, s. 40-51.

i młodzieży oraz jakiego jest ono rodzaju. Pomoże nam to przy ustalaniu ewentualnych środków terapeutycznych⁴.

1. POJĘCIE I PRZYCZYNY NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO WŚRÓD MŁODZIEŻY

Pojęciem społecznego niedostosowania nie można jednoznacznie określić jakiegoś sposobu życia czy postępowania. Dlatego też w zależności od punktu widzenia, pojęcie i zakres społecznego niedostosowania różnie jest definiowany. Ogólnie oznacza on brak dostosowania się osoby do pewnych wymogów, zasad życia i postępowania. To niedostosowanie jest spowodowane przeszkodami, które pojawiły się w momencie realizacji różnych potrzeb życiowych. Osoba przeżywa konflikt i wybiera taką formę zachowania się, która jest dla niej najłatwiejsza do wykonania⁵. W ten sposób porzuca normy i wzorce funkcjonujące w społeczeństwie na rzecz takich sposobów życia i postępowania, które się jej podobają albo są łatwiejsze w realizacji. Społeczne niedostosowanie jest zjawiskiem interesującym nie tylko pedagogów, ale także psychologów, psychiatrów, socjologów i prawników. Często zamiast terminu „społeczne niedostosowanie” używa się określenia „osoba zaniedbana”, „zaburzona w zachowaniu się”, „trudna pod względem wychowawczym” lub „nieprzystosowana do życia”. Tak więc niedostosowanie społeczne jest zjawiskiem wieloznacznym. W Polsce pojęcie „niedostosowanie (lub nieprzystosowanie) społeczne” rozpowszechniła M. Grzegorzewska⁶. Zgodnie z rozumieniem tego terminu, można powiedzieć, że „Każde dziecko, każdy młody człowiek, każdy, kto w jakikolwiek sposób przeciwstawia się rygorom społecznym, normom, nakazom, zakazom, zwyczajom i obyczajom przyjętym i obowiązującym w danej grupie społecznej jest «społecznie niedostosowany»”⁷. Cechą istotną nieprzystosowania jest pewne odchylenie w zachowaniu się od wymogów danej grupy społecznej⁸. Biorąc pod uwagę przyczyny zachowań niedostosowania społecznego, mamy na myśli zaburzenia charakte-

⁴ Por. J. KONOPNICKI, *Niedostosowanie społeczne*, Warszawa 1971.

⁵ Por. A. MAKOWSKI, *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, Warszawa 1994.

⁶ M. GRZEGORZEWSKA, *Wybór pism*. Warszawa 1964; por. A. MAKOWSKI, *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, Warszawa 1994.

⁷ J. KONOPNICKI, *Niedostosowanie społeczne*.

⁸ Por. tamże.

rystyczne „o niejednorodnych objawach, spowodowane niekorzystnymi zewnętrznymi lub wewnętrznymi warunkami rozwoju, a wyrażające się wzmożonymi i długotrwałymi trudnościami w dostosowaniu się do normalnych warunków społecznych i w realizacji zadań życiowych danej jednostki”⁹. Definicja ta wskazuje na warunki społeczne, jak i biologiczne oraz psychiczne, które również wpływają na niedostosowanie jednostki.

Należy podkreślić, że dzieci i młodzież często dążą do zaspokojenia swoich potrzeb, niekoniecznie zgodnych z normami społecznymi. Wiąże się to z etapem buntu i kształtowania się osobowości, który powinien po określonym czasie zaniknąć. Istnieją jednak przypadki, kiedy człowiek nie potrafi, nie chce lub poprzez swoją niepełnosprawność nie ma możliwości pełnego przystosowania do życia w społeczeństwie. Dlatego potrzebna jest pomoc zarówno medyczna, terapeutyczna, jak i duchowa ze strony duszpasterstwa i katechizacji. Ojciec Święty Jan Paweł II nauczał, że to właśnie w Bogu odkrywamy godność każdej osoby ludzkiej, a stopień zdrowia fizycznego czy umysłowego ani nie dodaje, ani nie ujmuje nic do godności człowieka¹⁰. Z tego powodu wszyscy ludzie powinni być otoczeni troską i pomocą. W *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* używa się określenia „osoby szczególnej troski”¹¹. Termin ten wskazuje, że potrzebna jest katecheza specjalna oraz indywidualne podejście do każdego katechizowanego. Taka katecheza powinna podejmować zagadnienia dotyczące różnych ograniczeń w funkcjonowaniu człowieka w społeczeństwie, które mogą wynikać „z uszkodzenia zdolności wykonywania jakiejś czynności w sposób uważany za normalny, typowy dla życia ludzkiego. Ograniczenia te mogą mieć charakter stały lub przejściowy, mogą dotyczyć sfery sensorycznej, fizycznej lub psychicznej”¹². Konieczne jest więc zapoznanie się z osobowościowymi zaburzeniami w sferze emocjonalnej, motywacyjnej i aksjonomatywnej, „których zewnętrznymi korelatami są zachowania naruszające normy społeczne”¹³. B. Urban określa zachowania osób niedostosowanych lub nieprzystosowanych społecznie. Należą do nich:

⁹ Cyt. za: A. MAKOWSKI, *Niedostosowanie społeczne młodzieży*.

¹⁰ Por. JAN PAWEŁ II, *Solidarność z ludźmi niepełnosprawnymi*, Watykan 8 III 1981, w: *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II*, t. I, Kraków 1983, s. 349.

¹¹ Por. K. SOSNA, *Terapeutyczno-rehabilitacyjny wymiar katechezy specjalnej*, w: *W drodze do zrozumienia wiary. Katecheza osób szczególnej troski*, Kraków 2007, s. 24-25.

¹² *Wybrane zagadnienia pedagogiki specjalnej*, red. E. Tomasik, Warszawa 1997, s. 15.

¹³ B. URBAN, *Pedagogika osób niedostosowanych społecznie*, w: *Pedagogika specjalna*, red. W. Dykcik, Poznań 1998, s. 303.

- zachowania wrogie, które zostały ukształtowane pod wpływem różnych niekorzystnych czynników środowiskowych;
- zachowania zahamowane, czyli takie, którym towarzyszy lęk i rezygnacja z ważnych celów;
- aspołeczność, która najczęściej objawia się wrogością, całkowitym nieposłuszeństwem i łamaniem wszelkich norm współżycia społecznego;
- zachowania niekonsekwentne, czyli symptomy, które sygnalizują, że jednostka powstrzymuje się od natychmiastowej reakcji w chwili działania bodźca¹⁴.

Z niedostosowaniem społecznym łączą się tzw. wykolejenia społeczne, a więc różne czyny przestępcze bądź obyczajowe¹⁵. Dlatego w profilaktyce oraz terapii zachowań niedostosowanych ważne jest określenie przyczyny niedostosowania społecznego. Mogą one być spowodowane różnymi czynnikami: biologicznymi (wewnętrznymi) i środowiskowymi.

Przyczyny biologiczne to między innymi ograniczenia poprzez uszkodzenia centralnego układu nerwowego bądź choroby, zaburzenia psychiczne nabyte i dziedziczne upośledzenie umysłowe oraz różnego rodzaju zmiany psychopatyczne bądź zaburzenia rozwojowe¹⁶. Także różne choroby w życiu płodowym bądź po narodzeniu wpływają na to, że dzieci takie są „o wiele słabsze i mniej odporne, i dlatego nie mogą dać sobie rady z warunkami i reagują zaburzeniami w zachowaniu się. A mniej są one odporne w poważnym stopniu na skutek urazowego osłabienia systemu nerwowego”¹⁷. Do nich zalicza się także zaburzenia hormonalne i zaburzenia czynności biochemicznych mózgu (niski poziom serotoniny), które predysponują młodą osobę do zachowań agresywnych¹⁸.

Przyczyny środowiskowe to przede wszystkim zły wpływ środowiska rodzinnego, szkolnego i rówieśniczego oraz niewłaściwe oddziaływanie czynników ekonomiczno-gospodarczych i środków masowego przekazu na kształtowanie postawy dzieci i młodzieży¹⁹. Do uwarunkowań **środowiska rodzinnego** najczęściej należy źle funkcjonująca rodzina, jej status społeczno-ekono-

¹⁴ Por. tamże, s. 304.

¹⁵ Por. Z. SĘKOWSKA, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Warszawa 2001, s. 67-68.

¹⁶ Por. A. MAKOWSKI, *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, Warszawa 1994.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Por. J. RÓŻAŃSKA-KOWAL, *Motywacja zachowań prospołecznych i antyspołecznych nieletnich*, Kraków 2010, s. 21-35.

¹⁹ Por. A. MAKOWSKI, *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, Warszawa 1994.

miczny, różne dysfunkcyjne i patologiczne zachowania rodziców oraz ich postawa wychowawcza²⁰. Zdarza się też, że rodziny niepełne (z jednym rodzicem) lub rodziny zrekonstruowane, czyli biologiczny rodzic oraz ojczym lub macocha, przyrodnie rodzeństwo stają się powodem złego zachowania młodego człowieka. U podstaw zachowań antyspołecznych jest także porównywanie własnej sytuacji materialnej ze stopą życiową rówieśników, ale również wtedy, gdy oboje rodzice pracują zawodowo, a dzieci są zaniedbane emocjonalnie²¹. Przyczyną niedostosowania młodzieży bywa czasem stan zdrowia rodziców i opiekunów (np. przewlekłe lub psychiczne choroby)²². Zatem „brak dbałości o stworzenie warunków do prawidłowego rozwoju oraz niezaspokajanie potrzeb biologicznych, psychologicznych i społecznych dziecka, deprecjonowanie dziecka w oczach innych, nieprawidłowe stosunki uczuciowe w rodzinie (nieokazywanie czułości, brak serdeczności, negatywne odnoszenie się rodziców do siebie, kłótnie i konflikty rodzinne, obserwowanie i doświadczanie przemocy w rodzinie), brak zainteresowania problemami dziecka (osobistymi, szkolnymi, rozwojem jego zainteresowań) może warunkować antyspołeczne zachowania młodzieży”²³. Poza tym można wskazać takie czynniki, jak: brak kontroli i opieki ze strony matki oraz psychiczna nieobecność ojca w procesie wychowawczym.

Zdarza się, że również **środowisko szkolne** powoduje niedostosowanie społeczne wśród młodych ludzi. Prowokują je sami nauczyciele i wychowawcy, którzy swoją postawą ukazują złe wzory postępowania. Także niewłaściwe rozwiązywanie różnych konfliktów w szkole (pomiędzy nauczycielami i młodzieżą bądź młodzieżą między sobą) prowadzą np. do agresji, przemocy, mobbingu w środowisku szkolnym²⁴. Do demoralizacji młodzieży przyczyniają się takie zachowania nauczyciela, jak: „nadmierny rygorizm, wrogość, podział uczniów w danej klasie na dobrych i złych, nieprawidłowy system kontroli i oceniania, brak życzliwości, brak zaangażowania w obszarze uspo-

²⁰ Por. A. SEK, D. MICEK, *Rola i zadania policjantów służb prewencji w zapobieganiu demoralizacji i przestępczości wśród nieletnich*, Szczytno 2005, s. 28-42; J. WENCEL, *Podstawowe źródła demoralizacji i przestępczości nieletnich: wokół policyjnej analizy*, cz. 2, „Problemy Alkoholizmu” 10-12(1997), s. 22-26.

²¹ Por. S. CUDAK, *Dezorganizacja życia rodzinnego a przestępczość nieletnich*, „Pedagogika Rodziny” 2007, nr 1, s. 159-165.

²² Por. tamże, s. 159-165.

²³ A. ZELMA, E. WISZOWATY, *Współpraca szkoły z policją w zakresie przeciwdziałania demoralizacji młodzieży*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 16(2011), s. 131.

²⁴ Por. M. KIEDROWSKA, *Szkoła jako czynnik nieprzystosowania społecznego uczniów*, „Wychowanie na co dzień” 4-5(2009), s. 12-18.

łecznienia zespołu klasowego, hamowanie aktywności uczniów, zły przykład, zastosowanie błędnych, opartych na autorytarnym stylu nauczania i wychowania, metod edukacyjnych, wydawanie sądów nieadekwatnych do możliwości ucznia, brak poczucia odpowiedzialności i odpowiedniego przygotowania do roli wychowawcy²⁵. Czynnikiem antyspołecznym może obarczać **grupa rówieśnicza**, która stanowi dla młodego człowieka wzór i wyznacznik wartości²⁶. Młodzież w okresie dorastania poszukuje ideałów oraz wzorów postępowania. Natomiast grupa rówieśnicza daje poczucie bezpieczeństwa i oparcia. Grupy subkulturowe i gangi przestępcze stają się atrakcyjne szczególnie, „gdy wychowanek ma zaniżone poczucie własnej wartości, doświadcza wielu niepowodzeń szkolnych i czuje się odrzucony przez rówieśników lub gorszy od nich (np. ze względu na sytuację materialną swojej rodziny). W takiej sytuacji próbuje przezwyciężyć doświadczaną nierówność społeczną i poszukuje wyższej pozycji w kontaktach z rówieśnikami przez bójki, kradzieże, akty agresji i przemocy, wybryki chuligańskie, picie alkoholu, palenie papierosów, zażywanie narkotyków”²⁷. Niedostosowanie społeczne młodego człowieka powoduje także niewłaściwy **wpływ środków masowego przekazu**, tj. Internetu, telewizji, radia, gier komputerowych, nowoczesnych komunikatorów (np. telefonii komórkowej, portali społecznościowych)²⁸. W związku z tym dostęp do środków masowego przekazu powinien być pod kontrolą rodzicielską. Za pomocą różnych środków społecznego przekazu młodzież poznaje pożądane społecznie postawy i wzory, ale jednocześnie ma dostęp do nieakceptowanych przez dorosłych postaw, zachowań czy wartości²⁹. Wpływ na zachowania niedostosowane społecznie mają także **czynniki ekonomiczno-gospodarcze**, które nie dają właściwego obrazu człowieka dostosowanego społecznie. Należą do nich: bezdomność, sieroctwo, złe wpływy środowiskowe, alkoholizm w środowisku domowym, bieda w domu dziecka, brak opieki wychowawczej, ponieważ rodzice ciągle pracują.

Przedstawione czynniki wskazują wiele zachowań i postaw, które w sposób negatywny wpływają na dzieci i młodzież. Powodują one nie tylko niedostosowa-

²⁵ Por. tamże.

²⁶ B. SMYKOWSKI, *Dynamika roli relacji rówieśniczej – od wczesnego dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, „Edukacja” 2(2009), s. 21-37.

²⁷ B. URBAN, *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków 2005.

²⁸ Por. I. GOŁĘBIEWSKA, *Cyberprzemoc – zagrożenia dla młodego pokolenia*, „Wychowawca” 2010, nr 7-8, s. 12-15.

²⁹ Por. tamże.

nie społeczne, ale wpływają demoralizująco. Często są powodem wejścia młodych osób w konflikt z prawem. Dlatego potrzebna jest współpraca środowisk wychowawczych oraz planowanie różnych strategii edukacyjnych związanych z przeciwdziałaniem demoralizacji i niedostosowaniu społecznemu. Rodzice, katecheci i wychowawcy, wypracowując rzetelne sposoby postępowania, powinni wziąć pod uwagę wszystkie uwarunkowania dzieci i młodzieży³⁰, ponieważ „niektóre formy zachowania się dziecka są nie tylko skutkiem takich czy innych bodźców środowiskowych, lecz także tego, co się z nim działo wcześniej, w pierwszych latach jego dzieciństwa, w momencie jego narodzin oraz w jego życiu płodowym”³¹. Zatem nie wystarczy dawny sposób widzenia dziecka tylko w jego aktualnym (czy dawnym) środowisku, trzeba również „skrzętnie zbierać wszystkie elementy, które by nam pozwoliły na dokładne (w miarę możliwości) ustalenie wszystkiego, co jest odpowiedzialne za to, że dziecko jest takie a nie inne. Musimy także próbować się dowiedzieć, kiedy zaszły zdarzenia, które ponoszą winę za dzisiejsze zachowanie się tego dziecka”³². W związku z tym należy poznać środowisko domowe, rodzinę i grupę rówieśniczą, w której żyje wychowanek, a także warunki zdrowotne i przebyte choroby. Przeprowadzenie tego rodzaju wywiadu jest ważne i może pomóc w dostosowaniu ucznia do warunków życia jego społeczeństwa³³.

2. ROZMIAR, RODZAJE I PRZEJAWY NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

Niedostosowanie społeczne staje się coraz powszechniejszym zjawiskiem w społeczeństwie. Wynika to ze zmiennych warunków ekonomicznych i kulturowych oraz pojawiających się w społeczeństwie różnych dewiacji (np. alkoholizmu, narkomanii). Na jego rosnącą tendencję ma wpływ sam człowiek, który przestaje się kierować w swoim życiu normami etyczno-moralnymi, społecznymi oraz wyznawaną wiarą. Natomiast problemy współczesności występują jako zaburzenia w sferze psychicznej. Wszystko to powoduje, że dzieci i młodzież mają utrudniony kontakt ze środowiskiem, zachowują się

³⁰ A. ZELMA, E. WISZOWATY, *Współpraca szkoły z policją*, s. 134.

³¹ A. MAKOWSKI, *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, Warszawa 1994.

³² Tamże.

³³ Por. tamże.

aspołecznie i niezgodnie z powszechnie uznawanymi normami³⁴. Można wskazać wiele zachowań aspołecznych wśród dzieci i młodzieży. J. Konopnicki wyróżnia trzy rodzaje niedostosowania społecznego:

- 1) manifestowane w postaci zahamowania jednostki w środowisku;
- 2) manifestowane postawą demonstracyjno-bojową jednostki w środowisku;
- 3) manifestowane skrajną aspołecznością³⁵.

Jeśli chodzi o pierwszy rodzaj niedostosowania społecznego jest ono manifestowane brakiem zaufania do ludzi, nowych rzeczy i sytuacji oraz niekonsekwentnym postępowaniem i niechęcią do nawiązywania kontaktów społecznych, a także częstymi przypadkami izolacji. Czasem takie zahamowania powstają wtedy, gdy młodzież wyobcuje się ze swojego środowiska lub przeżywa lekką depresję. Wszystkie te czynniki powodowane są brakiem pewności siebie u dzieci i młodzieży. Na ich wystąpienie mają wpływ niepowodzenia szkolne, trudności w nauce, bieda lub zbyt materialistyczne podejście do życia, także przebyte choroby lub przeżycie jakiegoś tragicznego wydarzenia³⁶.

Wśród zachowań niedostosowania społecznego, manifestowanych postawą demonstracyjno-bojową jednostki w środowisku, można wyróżnić wiele postaw, które charakteryzują się silniejszą reakcją emocjonalną niż wymaga tego zdarzenie czy sytuacja. Do typowych zachowań należy przede wszystkim okazywana wrogość w stosunku do innych ludzi, rodziców, rodzeństwa, wychowawców i rówieśników. Stopień wrogości i krąg osób wzrasta w miarę pogłębiania się zaburzeń w socjalizacji. To zaś powoduje ucieczkę w samotność albo poszukiwanie osób, które w podobny sposób postępują. Czasem zaburzenia te prowadzą do popełniania systematycznych aktów przestępczych³⁷. Natomiast z manifestowaniem skrajnej aspołeczności mamy do czynienia wówczas, gdy dzieciom i młodzieży nie zależy na aprobachie ich zachowań przez rodziców, opiekunów i środowisko, w którym przebywają. Takie osoby same dla siebie stają się wyznacznikiem wszelkich norm, co powoduje, że całkowicie oddalają się od życia społecznego. Przyczyną takiego zachowania mogą być różne choroby psychiczne, brak miłości w rodzinie lub niewłaściwy sposób okazywania uczuć ze strony rodziców i wychowawców bądź traumatyczne przeżycia³⁸.

Niedostosowanie społeczne jest problemem społecznym, pedagogicznym oraz psychologicznym. Powodowane jest przede wszystkim poczuciem odtrą-

³⁴ Por. tamże.

³⁵ Por. J. KONOPNICKI, *Niedostosowanie społeczne*, s. 164-169.

³⁶ Por. A. MAKOWSKI, *Niedostosowanie społeczne młodzieży*.

³⁷ Por. tamże.

³⁸ Por. tamże.

cenia i brakiem emocjonalnej więzi z rodzicami, rodziną i rówieśnikami. Niezaspokojenie potrzeby zależności emocjonalnej wywołuje w człowieku skrajne emocje, które najczęściej przeradzają się w brak pewności siebie i agresję wobec innych. Osoba, która nie czuje się z nikim związana, nie przejawia potrzeby życia społecznego i dostosowywania się do wymagań bądź norm. Wśród osób niedostosowanych społecznie możemy wyodrębnić pewne grupy, a mianowicie: aspołeczni, konformiści oraz neurotycy. Młodzi, przejawiający **zachowania aspołeczne**, to ci wszyscy, którzy dążą do swoich egoistycznych celów. Dla nich inni ludzie są po to, aby ułatwić albo też utrudnić osiągnięcie celu. Takie osoby nie potrafią przewidzieć zachowań innych osób z otoczenia, zaś w sytuacji niepewności lub zagrożenia reagują złością i agresją, czasem nie kontrolując swoich zachowań. Natomiast **konformiści** to manipulanci, którzy przyjmują dane zasady tylko po to, aby osiągnąć swój cel. Po uzyskaniu korzyści działają zgodnie z własnymi przekonaniem i upodobaniami. Natomiast trzecia grupa osób niedostosowanych społecznie – **neurotycy** – są to osoby, które przyjęły określony zbiór wartości i poznały dane zachowania, ale przeżywają lęk przed postawionymi przed nimi wymaganiami. Poczucie niemocy i bezradności wywołuje zachowania, które nie są akceptowane przez społeczeństwo. Przyczyną tego rodzaju zachowań mogą być psychiczne choroby bądź zaburzenia. Dlatego też potrzebne jest udzielenie wsparcia wszystkim osobom niedostosowanym społecznie, gdyż „[w] porę podana pomocna dłoń uchroni dziecko przed sankcją karną, a społeczeństwo przed koniecznością organizowania i utrzymywania zakładów wychowawczych, poprawczych, a może i psychiatrycznych”³⁹.

We współczesnej szkole coraz częściej można spotkać się z problemem niedostosowania społecznego lub zagrożeniem niedostosowania społecznego wśród dzieci, a zwłaszcza młodzieży. Niedostosowanie społeczne może przejawiać się:

– **wobec własnej osoby**

Osoba, która przeżywa wewnętrzne i zewnętrzne konflikty często zachowuje się wobec siebie w sposób niewłaściwy, a nawet destrukcyjny. Te odchylenia patologiczne, zwane są autoagresją i najczęściej przyjmują postać różnych samookaleczeń, sporadycznie zaś targnięcia się na własne życie. Przyczyną tych czynów, skierowanych przeciw sobie, jest chęć rozładowania swojej złości bądź bezsilności. Jest to także pewien sposób zakomunikowania otoczeniu swojego protestu wobec zastanej rzeczywistości, np. w przypadku trudnej sytuacji w rodzinie czy trudności w nauce. Takie desperackie przedsięwzięcia, symulacje

³⁹ Tamże.

i różnego rodzaju groźby popełnienia samobójstwa mają na celu „zastraszenie opiekunów i wymuszanie określonych decyzji, działań lub materialnych korzyści. Demonstracje te nie wiążą się z rzeczywistym zamiarem dokonania samobójstwa, ale zdarzają się niestety poważne uszkodzenia ciała”⁴⁰.

– wobec rodziny

Brak opieki, miłości i więzi emocjonalnej powoduje powstawanie różnych dewiacji wychowawczych u dzieci i młodzieży. Dzieje się tak „zwłaszcza w tych domach, gdzie obydwójce bądź jedno z rodziców przejawia dewiacje charaktero-, psycho- lub neuropatyczne oraz skłonności do nałogów, jak: pijaństwo, rozwiązłość moralna i obyczajowa, brak kultury itp. Również w domach o niedostatku lub braku dostatecznej opieki rodzicielskiej dzieci i dorastająca młodzież często są skłonni i potrafią prowadzić tzw. drugie życie podczas nieobecności rodziców lub innych odpowiedzialnych i autorytatywnych członków rodziny, sprawujących pieczę nad nieletnimi”⁴¹. Z dewiacjami mamy do czynienia także w rodzinach rozbitych, w których wychowaniem dzieci zajmuje się tylko jedno z rodziców. Przejawiają się one w sposobie zachowania oraz w ogólnej postawie, która jest niezgodna z oczekiwaniami osób dorosłych. Do takich zachowań zaliczyć można: różnego rodzaju kłamstwa, kradzież, niechęć do wykonywania jakiegokolwiek pracy i nauki, agresywność, częste wagary, ucieczki z domu i związane z tym różne zaniedbania w wymiarze estetycznym, zwłaszcza w higienie osobistej, lenistwo oraz nałogi (np. picie alkoholu, palenie papierosów lub zażywanie środków narkotyzujących).

– wobec szkoły

To, że młodzież niechętnie chodzi do szkoły i wypełnia swoje obowiązki, jest zazwyczaj związane z przeżywaniem tzw. etapu buntu. Jednak czasem zdarzają się osoby, które po przejściu tego okresu są nadal wrogo nastawione do nauczycieli i samej nauki oraz często wagarują. Charakteryzuje je „nadmierzna pobudliwość, nerwowość, nienawiść połączona z agresją, obniżona sprawność myślowa i manualna lub zubożenie, niechęć, wrogość do wszelkich norm, do wymogów szkoły, opiekunów i wychowawców. Wychowanek taki chętnie zamyka się w sobie lub w kręgu najbliższych”⁴². Niedostosowanie społeczne w szkole sprawia nie tylko trudności wychowawcze dla nauczycieli, ale także dla rodziców i opiekunów. Dlatego potrzebna jest współpraca pomiędzy tymi osobami i ukazywanie, że brak wiedzy, kłamstwa oraz kra-

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

dzieże i buntowniczy sposób życia prowadzą człowieka do powolnej destrukcji. Należy również przypominać cele, które powinno wypełniać się w życiu oraz ideały, do których należy dążyć.

– **wobec społeczeństwa**

Środowiskiem życia człowieka jest społeczeństwo, od którego uczy się on norm i sposobów zachowania. Dlatego należy chronić młodzież i dzieci szczególnie wówczas, gdy w sposób negatywny wpływa na nich. Natomiast jednostki już niedostosowane społecznie trzeba osłaniać przed pogłębiającą się destrukcją i oddziaływać na nie resocjalizacyjnie oraz profilaktycznie. Przejawy niedostosowania społecznego w społeczeństwie występują przeważnie w grupach negatywnych. Do grup o patologicznym wpływie należą na przykład gangi i szajki przestępcze, ale także grupy występujące przeciw moralności czy wierze, podobne w swym działaniu do sekt⁴³. Wszystkie te grupy zakłócają harmonię społeczną oraz klimat współdziałania międzyludzkiego. Powoduje to rezygnację jednostki z nauki, pracy, życia moralnego czy kierowania się zasadami życia społecznego oraz prawa państwowego.

Niedostosowanie społeczne bardzo często przejawia się poprzez przestępczość. Młodzież, nie mogąc sprostać stawianym wymaganiom, żyje przyjętymi przez siebie zasadami. Również nieraz fascynacja pewnymi osobami staje się wzorem w życiu i powoduje dokonanie czynu zabronionego przez prawo oraz znalezienie się w konflikcie z normą prawną. W ten sposób niedostosowanie społeczne wyraża się poprzez różne czyny przestępcze⁴⁴.

3. SPOSOBY PRZECIWDZIAŁANIA NIEDOSTOSOWANIU MŁODZIEŻY W KATECHEZIE

Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce naucza, że należy osobom niedostosowanym społecznie ofiarować odpowiednią katechezę, zarówno w szkole, jak i w parafii bądź też w innych miejscach formacyjnych, wspomagając w ten sposób rodzinę (por. PDK 109). Potrzebne jest również większe zaangażowanie duszpasterskie w stosunku do tych rodzin, które borykają się z trudem wychowania dzieci nieprzystosowanych do życia społecznego. Zachęca się, aby na wzór Dobrego Pasterza – Jezusa Chrystusa docierać z nauką do każdej osoby, bez względu na to jakiegokolwiek miałyby

⁴³ Por. tamże.

⁴⁴ Tamże; por. A. MAKOWSKI, *Niedostosowanie społeczne młodzieży*.

ograniczenia. Katecheza, odbywająca się w szkole, powinna zajmować się kształceniem i wychowaniem, jest również zobowiązana do reagowania na niepokojące zachowania młodzieży. Zakres powinności nauczycieli obejmuje różne działania wspomagające przezwyciężenie trudności oraz profilaktykę. Dotyczą one „działalności informacyjnej, promocji postaw społecznych i zdrowego stylu życia, profilaktyki, współpracy z rodzicami i organizacjami samorządowymi, kształtowania pozytywnych kontaktów interpersonalnych nauczyciela z uczniami oraz wsparcia wychowawczego”⁴⁵. Priorytetowym elementem jest tu klimat współpracy, wzajemnego szacunku i dialogu. Praca katechetyczna z osobami niedostosowanymi powinna rozpocząć się od *poznania katechizowanego i rodzaju jego niedostosowania społecznego*. W ten sposób prowadzący katechezę będzie mógł, chociaż w pewnym stopniu, przewidzieć, z jakimi zachowaniami będzie miał do czynienia na katechezie, a także zorientować się co do możliwości intelektualnych uczniów oraz ich potrzeb psychicznych⁴⁶. Ważną rzeczą jest obserwacja ucznia, jak również współpraca z rodzicami i opiekunami, terapeutami, lekarzami i psychologami. Pozwoli to poznać katechizowaną osobę i dostosować przekazywane wiadomości do jej możliwości intelektualnych.

W katechizacji młodzieży nieprzystosowanej społecznie sprawdza się zasada tzw. małych kroczków, a więc przekazywanie wiadomości i ukazywanie postaw, które nie od razu będą przyjęte. Konieczne są zatem cierpliwość i przygotowanie na częściowe niepowodzenia. Stopniowo trzeba podnosić wymagania, aby były realne do wykonania przez daną osobę. Należy więc często powracać do tego, co dana osoba już wie, co umie i potrafi, a następnie podawać nowe informacje i kształtować kolejne postawy. Wiąże się to z *podmiotowym i indywidualnym podejściem do każdej katechizowanej osoby*. Katecheta powinien pamiętać, że młodzież niedostosowana społecznie ma dużą wrażliwość emocjonalną. Dlatego podczas zajęć trzeba docenić każdą osobę, nawiązać z nią kontakt wzrokowy i czasem pochwalić. W ten sposób ukazuje się, że każda osoba jest ważna i wyjątkowa. Tego właśnie uczy sam Pan Jezus, który przyszedł do wszystkich ludzi i do wszystkich skierował swoje słowa. W katechezie osób nieprzystosowanych społecznie należy *dostosować przekazywane treści do indywidualnych możliwości katechizowanych*, a więc

⁴⁵ Ustawa Załącznik do uchwały nr 172/2008 Rady Ministrów z dnia 19 sierpnia 2008 roku, *Rządowy program na lata 2008-2013, Bezpieczna i przyjazna szkoła*, Warszawa 2008, s. 3.

⁴⁶ Por. J. STALA, D. JUCHA, *Katechizacja osób upośledzonych umysłowo*, w: *Katechetyka szczegółowa*, red. J. Stala, Tarnów 2003, s. 320-323.

przekazywana treść musi być tak sformułowana, aby zrozumieli ją wszyscy uczniowie. Wiąże się to z *selekcją przekazywanych treści*. Katecheta podaje tylko to, co jest istotne, ale w taki sposób, aby nie uszczuplić samej treści przesłania ewangelicznego.

W pracy katechetycznej z osobami niedostosowanymi społecznie zakłada się stosowanie różnych zasad pracy. Potrzeba odniesienia różnych aspektów życia ludzkiego do Osoby Jezusa Chrystusa, gdyż to pozwala w pełni rozwijać dojrzałą osobowość katechizowanego. Zatem konieczna jest pomoc wychowankowi, aby „stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby bardziej «był», a nie więcej «miał» – aby więc poprzez wszystko, co «ma», co «posiada», umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, ażeby również umiał bardziej «być» nie tylko «z drugimi», ale także i «dla drugich»⁴⁷. Ważną rzeczą w katechezie osób nieprzystosowanych społecznie jest ukazywanie celu ich życia. *Dlatego katecheza powinna ukazywać wielką wartość życia ludzkiego i godność osoby, uczyć braterskiego współdziałania i nawiązywania dialogu z samym sobą i innymi ludźmi żyjącymi w społeczeństwie*. Poprzez katechizację i chrześcijańskie wychowanie należy docierać zwłaszcza do tych młodych, którzy przeżywają różne problemy i jednocześnie są pozbawieni wsparcia najbliższych. Można też zaproponować skorzystanie z poradnictwa duszpasterskiego i telefonu zaufania, czy innych form pomocy⁴⁸. W pracy wychowawczej wśród trudnej młodzieży ważny jest stały kontakt z młodzieżą, obserwacja i wyciąganie wniosków przez katechetów i wychowawców.

Nawiązywanie dobrych relacji z uczniami jest szczególnie istotne dla tej młodzieży, która jest zaniedbana wychowawczo i emocjonalnie oraz pochodzi z rodzin dysfunkcyjnych bądź ubogich. Bliskie relacje z wychowawcą czy katechetą dają im emocjonalne wsparcie i wzmacniają poczucie wartości, zaspokajają potrzebę przynależności i zrozumienia oraz rozwijają poczucie godności. Dlatego też potrzebne jest nie tylko tworzenie programów profilaktycznych i sposobów pomocy trudnej młodzieży, ale również kształcenie kompetencji opiekunów i wychowawców. Katecheci, oprócz wykształcenia teologicznego, pedagogicznego i psychologicznego, powinni zapoznać się ze sposobami diagnozowania problemów, muszą umieć podejmować różne działania profilaktyczne i korekcyjne oraz znać procedury prawne działań prewen-

⁴⁷ JAN PAWEŁ II, *W imię przyszłości kultury*, w: *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, red. M. Radwan, Rzym–Lublin 1988, s. 58.

⁴⁸ Por. H. KRZYSZTECZKO, *Poradnictwo rodzinne. Teoria i praktyka rogeriańskiego kontaktu pomocnego*, Katowice 1998, s. 103-111, 147-164; P. PETRYK, *Ku wspólnocie życia i miłości*, Lublin 1998, s. 315-316.

cyjnych na terenie szkoły⁴⁹. Obserwacja to jedna z metod poznania uczniów, polegająca na rejestrowaniu zachowań osoby obserwowanej oraz na interpretacji uzyskanych danych. Zasadniczo zawiera trzy elementy: obserwowanie, rejestrowanie i analizę. Jej wartość wynika z tego, że najmniej ingeruje w życie katechizowanych, a więc jest wolna od momentów szkodliwych. Zaletę tę zachowuje obserwacja nawet w wypadkach niezupełnie prawidłowego stosowania. Chodzi tu bowiem o samą obserwację, rejestrowanie wydarzenia i przeprowadzenie właściwej analizy. Umiejętna obserwacja pozwala na poznanie i dotarcie do katechizowanych. Szczególnym przedmiotem takiej analizy powinny być ważniejsze wydarzenia z życia katechizowanych i charakterystyczne zmiany ich postaw⁵⁰. Zagadnienie obserwacji i interpretacji problemów egzystencjalnych w katechezie należy do wciąż aktualnych zagadnień katechetycznych. Wyróżniamy następujące rodzaje obserwacji⁵¹: luźna, celowa i skategoryzowana. *Obserwacja luźna* to swobodne zbieranie danych w trakcie wszelkiego rodzaju kontaktów między nauczycielem a uczniem. Nie jest nakierowana na określony cel, ale raczej na ustawiczne rejestrowanie bodźców, których dostarczycielami są wychowankowie. Liczba informacji dostępnych nauczycielowi w trakcie obserwacji luźnej zależy od częstotliwości i charakteru kontaktu, jaki ma on z osobami obserwowanymi. Nauczyciel, starający się o utrzymanie klimatu życzliwości między wychowankami, jest częściej świadkiem scen i zjawisk informujących go o różnych stronach życia uczniów niż nauczyciel zachowujący dystans. Informacja luźna zostawia w pamięci wiele faktów drobnych, liczne fakty ważniejsze oraz ogólne wrażenia dotyczące osób lub zjawisk. Pogłębiona *obserwacja celowa* tym różni się od obserwacji luźnej, że określa się jej wyraźny cel. Podczas takiej obserwacji zwracamy uwagę na zjawiska w jakikolwiek sposób związane z interesującą nas sprawą. Pogłębiona obserwacja celowa może być stosowana także wobec grupy uczniów. Daje zwykle informacje dokładne i wartościowe, ale blisko związane z zakreślonym polem tematycznym. Czasem stosuje się obserwację celową tylko w odniesieniu do pewnych stale występujących sytuacji, które są z jakichś względów dla nas interesujące. Postępowanie takie nazwiemy obserwacją znaczących zdarzeń. Jeszcze bardziej ukierunkowana niż obserwacja znaczących zdarzeń jest *obserwacja skategoryzowana* polegająca na tym, że interesujące obserwatora wydarzenia są uprzednio ujęte w ka-

⁴⁹ Por. A. ZELMA, E. WISZOWATY, *Współpraca szkoły z policją*, s. 140.

⁵⁰ Por. E. MATERSKI, *Odpowiedzialność Kościoła za katechezę*, Radom 1993, s. 159.

⁵¹ Por. A. JANOWSKI, *Zbieranie i wykorzystywanie informacji o uczniu i klasie*, w: *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 1992, s. 188.

tegorie, a zadaniem obserwatora jest tylko stwierdzenie, czy zjawisko, wchodzące w zakres danej kategorii, dało się zauważyć. Przewidziane przed obserwacją kategorie ujęte są w tzw. strukturę obserwacyjną⁵².

– Kontakty indywidualne, kontakt z rodzicami i środowiskiem

Każdy człowiek do rozwoju swego człowieczeństwa, wiary i moralności potrzebuje wychowania, kochających i wymagających rodziców i opiekunów, wychowawców czy duszpasterzy. Pozostawiony samemu sobie nie jest bowiem w stanie rozwinąć w pełni swego człowieczeństwa, wręcz przeciwnie czasem prowadzi swoje życie do autodestrukcji. Jeśli chodzi o osoby niedostosowane społecznie ważna jest socjalizacja, a więc proces uspołecznienia. Powinien on dokonywać się głównie w domu rodzinnym, który jest pierwszym środowiskiem życia człowieka. Poprzez stworzenie silnych więzi z rodzicami, rodzeństwem i rodziną przeciwdziała się wszelkim zachowaniom niedostosowania społecznego oraz autodestrukcji swojego życia. Także dobry kontakt z wychowawcami w szkole czy duszpasterzami w parafii pełni rolę zapobiegawczą wszelkim destrukcyjnym zachowaniom. Wychowanie chrześcijańskie, z którym mamy do czynienia w katechezie, pomaga w ukształtowaniu dojrzałej osobowości ludzkiej, zdolnej do podejmowania odpowiedzialnych zadań i decyzji w życiu osobistym oraz w rodzinie i społeczeństwie. Dokonuje się tego poprzez współpracę katechezy z innymi przedmiotami szkolnymi oraz psychologią, pedagogiką. Dzięki dążeniu do wszechstronnego i harmonijnego rozwoju: fizycznego, intelektualnego, emocjonalnego, społecznego, religijnego, moralnego mamy pewność, że młodzież poradzi sobie z różnymi przeciwnościami losu. Dlatego konieczne jest poświęcenie i zaangażowanie wielu osób, głównie rodziców, nauczycieli i wychowawców, aby móc zapobiegać i korygować wiele niewłaściwych zachowań wśród dzieci i młodzieży⁵³. Cenną umiejętnością, którą powinien posiadać katecheta, jest prowadzenie rozmów. Indywidualne rozmowy nie tylko przynoszą konkretne korzyści rozmówcom, ale stają się istotnym sposobem wzajemnego poznania. Pociąga to za sobą trudny do rozwiązania problem wygospodarowania czasu potrzebnego na indywidualne rozmowy. Postuluje się jednak, aby każdy katecheta miał możliwość służyć swoim czasem katechizowanym poza katechezą w szkole. Warto też zwrócić uwagę na wartość rozmów przed i po zakończeniu katechezy. Rozmowy takie często są niedoceniane, a przecież niejednokrotnie one właśnie

⁵² Por. S. ŁABENDOWICZ, *Poznanie uczniów na katechezie przez katechetów*, ZFK 26(2007), nr 2, s. 55-62.

⁵³ Por. M. DZIEWIECKI, *Odpowiedzialna pomoc wychowawcza*, Radom 1999, s. 3.

są skutecznym czynnikiem wytwarzania atmosfery sprzyjającej swobodnemu „otwieraniu się” katechizowanych. Owocność kontaktów indywidualnych zależy głównie od klimatu, w jakim są prowadzone. Katechetom pomaga w ich pracy cierpliwe i wnikliwe słuchanie tego, co mówi uczeń. Doświadczenie wskazuje, że pomagają także spotkania w sytuacji nietypowej, która również niejednokrotnie ułatwia katechizowanemu wypowiedzenie się oraz przedstawienie swoich życiowych trudności i nurtujących problemów. Można z nich korzystać na przykład na obozach, wycieczkach, pielgrzymkach, dniach skupienia, rekolekcjach, podczas wspólnych prac czy w klubach dyskusyjnych⁵⁴. Należy szczególnie zainteresować katechetów takimi nietypowymi spotkaniami, aby umożliwić im lepsze poznanie katechizowanych. Katecheta pozna bliżej uczniów interesując się tym, czego się uczą, co oglądają, co czytają i co ich pasjonuje. Stąd wskazaniem dla katechety jest to, by zapoznał się z lekturą dziecięcą i młodzieżową, podręcznikami szkolnymi czy filmami. W tym wypadku pojawia się również konieczność zespołowej pracy katechetów⁵⁵. Doniosłą rolę spełniają wizyty w domu rodzinnym, gdyż przez poznanie środowiska w pełniejszy sposób poznaje się katechizowanych. Szczególne są rozmowy z rodzicami, którzy na pewno dużo mogą powiedzieć o swoich dzieciach⁵⁶.

– wywiady i ankiety

Dobre wychowanie i ukształtowanie człowieka nie daje gwarancji niewystąpienia niedostosowania społecznego. Dlatego ważne jest obserwowanie i korygowanie. Jednocześnie rodzice, opiekunowie i wychowawcy oraz katecheci i duszpasterze powinni poznać sygnały, które ostrzegają o możliwości wystąpienia niedostosowania społecznego. Wielką pomocą w poznawaniu dzieci i młodzieży jest umiejętność prowadzenia wywiadów. I to zarówno wywiadów ujawnionych – gdy młodzież wie, czego się chcemy od niej dowiedzieć, jak i nieujawnionych – gdy chcemy zdobyć interesujące nas informacje na temat przez nas zamierzony, choć nieświadomiony przez młodzież. Można wyodrębnić następujące typy wywiadów⁵⁷:

1. Wywiad swobodny – nie ma planu przeprowadzenia rozmowy, spontanicznie zadaje się pytania dotyczące różnych spraw, pozwala się młodemu człowiekowi swobodnie mówić;

2. Wywiad kierowany – katecheta ma przygotowane projekty pytań;

⁵⁴ Por. S. ŁABENDOWICZ, *Poznawanie uczniów*.

⁵⁵ Por. A. JANOWSKI, *Zbieranie i wykorzystywanie informacji*, s. 160.

⁵⁶ Por. E. MATERSKI, *Odpowiedzialność Kościoła*, s. 167.

⁵⁷ Por. A. JANOWSKI, *Zbieranie i wykorzystywanie informacji*, s. 192.

3. Wywiad mieszany – pytania otwarte rozpoczynają omawianie danej sprawy, potem są pytania dotyczące zagadnień szczegółowych; niekiedy wywiad ma charakter rozmowy naprowadzającej na problem⁵⁸.

Wywiad jest szczególnie przydatny, gdy chodzi o uzyskanie wiedzy o przyczynach jakiegoś zjawiska, motywach postępowania czy też czynnikach, które doprowadziły do powstania danego problemu. Przed przystąpieniem do przeprowadzenia wywiadu należy zapewnić sobie dobry kontakt z uczniem. Sama rozmowa może polepszyć relacje katechety z uczniem, ale wiąże się to z umiejętnością jej prowadzenia. Również ankiety przeprowadzane wśród uczniów dają pewien obraz zastanej rzeczywistości. Zasygnalizowane anonimowo problemy pomagają w określeniu, z jakimi trudnościami borykają się uczniowie i co wpływa destrukcyjnie na ich relacje społeczne. Poznanie występujących przeciwności pomaga w przeciwdziałaniu im i występowaniu w przyszłości⁵⁹. Głównym celem diagnozowania uczniów powinna być chęć zrozumienia przyczyn zaistniałego stanu rzeczy, powodu wystąpienia danego zjawiska lub przebiegu danego procesu. Poznanie musi stać się czymś, co w oczach uczniów będzie procesem niezbędnym w nawiązywaniu prawidłowych partnerskich kontaktów interpersonalnych z zespołem wychowawczym. Będzie czymś, co uczniowie zaakceptują i uznają za potrzebne, a wręcz niezbędne w nawiązywaniu jak najlepszych stosunków ze swymi wychowawcami czy opiekunami. Odpowiedź na konkretne potrzeby zgromadzonych na katechezie wskazuje, że katecheta poznał swoich uczniów⁶⁰.

– **prowadzenie do osobistej więzi z Chrystusem**

Według nauki zawartej w *Catechesi tradendae* „ostatecznym celem katechezy jest doprowadzić kogoś nie tylko do spotkania z Jezusem Chrystusem, ale do zjednoczenia, a nawet głębokiej z Nim zażyłości. Bo tylko On sam może prowadzić do miłości Ojca w Duchu Świętym i do uczestnictwa w życiu Trójcy Świętej” (CT 5). Zatem wszystkie cele katechezy mają prowadzić do nawiązania głębszego dialogu z Chrystusem dla pełni życia człowieka, zarówno jednostkowego, jak i społecznego, kulturowego i religijnego. Katecheza ma pomóc katechizowanym w spotkaniu z Chrystusem oraz kroczeniu drogami, które zostały przez Niego wytyczone. Ksiądz biskup Edward Materski podkreśla, że „katecheza z natury swojej musi docierać do człowieka w jego sytuacji w świecie współczesnym, musi pomagać współczesnemu czło-

⁵⁸ Por. S. ŁABENDOWICZ, *Poznanie uczniów*.

⁵⁹ Por. tamże.

⁶⁰ Por. tamże.

wiekowi poznawać pełny sens jego człowieczeństwa”⁶¹. Jezus Chrystus jest Tym, który „wychodzi na spotkanie człowieka każdej epoki, również i naszej” (RH 12), a także jednoczy się z każdym człowiekiem (por. RH 8). Każda katecheza powinna prowadzić do lepszego poznania Jezusa Chrystusa i głębszej zażyłości z Trójcą Świętą (por. CT 6). Stąd bardzo ważna jest formacja intelektualna katechetów, aby przykładem własnego życia prowadzili do osobistej więzi z Chrystusem.

W katechezie dotyczącej osób niedostosowanych społecznie ważna jest profilaktyka, a więc zapobieganie wystąpieniu zachowań antyspołecznych. Dokonuje się to głównie poprzez ukazywanie właściwych wzorów postępowania, tj. Jezusa Chrystusa, Matki Bożej, świętych i błogosławionych oraz takich wartości, jak: miłość, przyjaźń, dobroć, miłosierdzie czy solidarność międzyludzka⁶². Dlatego też rodzice, opiekunowie i wszyscy wychowawcy powinni być wzorami dla młodzieży. Strategia profilaktyczna polegać powinna na ukształtowaniu w młodzieży własnej hierarchii wartości oraz celów w życiu. Dzięki osiągnięciu nawet najmniejszych sukcesów i życiu zgodnym z wartościami młodzież odczuwa satysfakcję. Jest to znaczące w momentach przeżywania trudności i mobilizuje do dalszego dobrego postępowania.

– kształtowanie u katechizowanych umiejętności rozwiązywania trudności

Rodzice i opiekunowie oraz wychowawcy są wzorem dla młodzieży, a więc mają za zadanie ukazać, jak postępować i radzić sobie z trudnościami w życiu. Trzeba również wskazywać na powody, dla których postępowanie człowieka powinno być właściwe. Dlatego różne problemy egzystencjalne powinny być obecne na katechezie. Katecheza, „w której wzajemnie się spotykają i razem współdziałają słowo Boże i człowiek ze swoimi problemami egzystencjalnymi, zbliża się do katechezy korelacji i katechezy integralnej. W katechezie korelacji schodzą się ustawicznie razem doświadczenia człowieka i Objawienie Boże. A katecheza integralna jednoczy w sobie różne płaszczyzny, wartości, działania i czynniki. Doceniając różnorodność założeń, modeli i postaw, czyni z nich organiczną kompozycję”⁶³.

⁶¹ E. MATERSKI, „*Redemptor hominis*” w *katechezie*, w: *Jan Paweł II naucza*, t. 5, Lublin 1982, s. 141.

⁶² Por. S. ŁABENDOWICZ, *Formacja katechetów*, Radom 1994, s. 32.

⁶³ E. MATERSKI, *Interpretacja problemów egzystencjalnych w katechezie*, w: *Księga Jubileuszowa*, Kielce 1977, s. 381.

Należy popierać wszelkie próby odczytywania i rozwiązywania problemów współczesnych katechizowanych. Odpowiada to szukaniu współczesnego modelu życia Ewangelią na co dzień i ściśle wiąże się z wychowawczymi celami katechezy. Troska o dostrzeżenie problemów egzystencjalnych w świetle wiary jest jedną z podstawowych trosk katechizacji. Problemy egzystencjalne są właściwie problemami wiary. Tak powinny być nazwane i takie są rzeczywiście. Wszystkie pytania o egzystencję są ostatecznie pytaniami o wiarę. Stąd „wiera słusznie nazywa się problemem życia”⁶⁴. Wnikanie w problemy egzystencjalne stanowi odczytywanie znaków czasu. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym wskazuje, że Kościół także poprzez katechezę ma „obowiązek badać znaki czasu i wyjaśniać je w świetle Ewangelii tak, aby mógł w sposób dostosowany do mentalności każdego pokolenia odpowiadać ludziom na ich odwieczne pytania dotyczące sensu życia obecnego i przyszłego oraz wzajemnego ich stosunku do siebie” (KDK 4).

Aktualność treści, konkretność ukazywanych zadań, wpajanie przeświadczenia o potrzebie przekazywania wiary i dawania świadectwa Chrystusowi włączają katechizowanych w realizację zadań Kościoła w świecie współczesnym. Wiąże się z tym zagadnieniem postulat rzeczywistego zainteresowania katechety potrzebami i problemami katechizowanych. Warunkuje to atmosferę ułatwiającą szczerze dzielenie się trudnościami, stawianie pytań, wysuwanie problemów i wątpliwości oraz chęć okazywania wzajemnej pomocy⁶⁵. Dlatego też zadaniem nauczycieli i duszpasterzy, rodziców i dyrekcji szkół jest dopilnowanie, aby były realizowane programy wychowujące do umiejętności rozwiązywania trudności oraz odpowiedzialnej postawy osobowej i społecznej. Osoby wychowujące powinny swoją postawą życiową ukazać, jak w trudnej sytuacji powinien postępować każdy człowiek⁶⁶.

4. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Katechizm Kościoła Katolickiego podaje, że nędza ludzka pod swymi różnorodnymi postaciami przyciągnęła „współczucie Chrystusa – Zbawiciela, który zechciał wziąć ją na siebie i utożsamić się «z najmniejszymi ze swych braci». Stąd ci, których przyniata nędza, są przedmiotem *szczególnej miłości*

⁶⁴ M. MAJEWSKI, *Antropologiczna koncepcja katechezy*, Lublin 1974, s. 159.

⁶⁵ Por. E. MATERSKI, *Odpowiedzialność Kościoła*, s. 167-169.

⁶⁶ Por. K. NOWETA, *Wybrane aspekty profilaktyki antyświadczeniowej*, <http://www.zsp2.kalisz.pl/~kcj/zsb/publikacje/noweta4.doc>, z dn. 11.06.2017.

ze strony Kościoła, który od początku swego istnienia, mimo grzechów wielu swoich członków, nie przestał pracować, by przynieść im ulgę, bronić ich i wyzwalać” (KKK 2448). Zadaniem katechizującego Kościoła jest niesienie pomocy wszystkim ludziom. Natomiast zapobieganie i przeciwdziałanie niedostosowaniu społecznemu wśród młodzieży stanowi bardzo ważny cel, gdyż spotykamy się z coraz większą liczbą osób, która zagubiła sens życia we wspólnocie. Katecheza powinna pomagać uczniom nieprzystosowanym w pokonywaniu swoich słabości oraz prowadzić do kształtowania się postaw społecznych. Chodzi zatem o umiejętność kierowania się w swoim życiu miłością do Boga i innych ludzi, a także wartościami chrześcijańskimi. Dlatego też katecheci, wychowawcy, opiekunowie, rodzice i duszpasterze powinni dążyć do kształtowania postawy otwartości na drugiego człowieka. Już od najmłodszych lat należy wpajać młodzieży miłość i szacunek, uczyć akceptacji dla odmienności innych, otwartości, wyrozumiałości, życzliwości oraz odpowiedzialności za innych. Przede wszystkim zaś zadaniem wychowującym jest ukształtowanie postawy ufności wobec Boga. Każdy młody człowiek, przeżywający trudności, powinien umieć zawierzyć swoje problemy Bogu. Zamiast zamykać się, musi otwarcie przyznać: „Wszystko mogę w Tym, który mnie umacnia” (Flp 4,13). Działania wychowawcze, podejmowane poprzez katechetyczną posługę w szkole, domu i parafii, to ukazywanie wartości życia chrześcijańskiego oraz kształtowanie postaw nią inspirowanych⁶⁷. Katecheza ma zapobiegać różnym czynom prowadzącym do destrukcji człowieka i jego alienacji w społeczeństwie. Jednak, aby żyć, wzrastać i wytrwać w wierze, katecheci, rodzice i wychowawcy oraz nauczyciele powinni wspierać uczniów w rozwoju ich człowieczeństwa, tj. wiary, moralności i miłości. Andrzej Frycz Modrzewski w dziele pt. *O poprawie Rzeczypospolitej* pisał: „Takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”⁶⁸. Dlatego potrzebna jest współpraca pomiędzy środowiskami wychowawczymi, a więc rodziną, szkołą i Kościołem. W związku z tym rodzice, opiekunowie, nauczyciele,

⁶⁷ Por. J. STALA, *Współpraca rodziny, szkoły i parafii w dziele wychowania*, w: *Dydaktyka katechezy*, cz. I, red. J. Stala, Tarnów 2004, s. 352; A. OFFMAŃSKI, *Pojęcie i natura katechezy*, w: *Katecheza Kościoła w świetle Dyrektorium ogólnego o katechizacji*, red. A. Hajduk, Kraków 1999, s. 87; T. PANUŚ, *Zasada wierności Bogu i człowiekowi i jej realizacja w polskiej katechizacji*, Kraków 2001, s. 114-115.

⁶⁸ A. FRYCZ MODRZEWSKI, *O poprawie Rzeczypospolitej*, fragment z V księgi. *O szkole*, Warszawa 1953.

pedagodzy i psychologowie podejmują różne formy współdziałania w zakresie zapobiegania zachowaniom niedostosowania społecznego wśród uczniów⁶⁹.

Udział w katechezie jest społecznym wyznawaniem wiary. Należy to bardzo wyraźnie uczniom uświadomić, aby składane w ten sposób świadectwo wiary stawało się coraz głębsze. Analogicznie należy ukazać wszelkie inne świadectwo dawane Chrystusowi, na przykład udział w liturgii, życie według Ewangelii i modlitwę. Katecheza uczy o liturgii i włącza w cykl roku liturgicznego przez przygotowanie do świąt i okresów oraz wiązanie planu wychowawczego z głównymi myślami roku kościelnego. Wspólne poznawanie słowa Bożego, poszukiwanie możliwości wprowadzania w życie nauki Chrystusa i obcowanie z Chrystusem w katechezie są od strony wychowawczej zasadniczym przygotowaniem do wspólnoty życia liturgicznego i uczestniczenia w liturgii. Przy tej okazji jeszcze raz warto podkreślić, jak bardzo wychowawcze jest w katechezie uwypuklenie roli Pisma Świętego jako słowa Bożego oraz zespołu uczniów jako Kościoła, rozważającego i przyjmującego wezwanie zawarte w słowie Bożym. Jednym z zadań katechezy jest budowanie aktywności społecznej. Zagadnienie to jest szeroko omawiane przez pedagogikę i dydaktykę ogólną. Chodzi tu o posługiwanie się w katechezie tymi metodami, które i w innych dziedzinach sprzyjają uaktywnieniu. Do takich metod należą, między innymi, metody aktywizujące i metody pracy zespołowej. Cechą charakterystyczną metod zespołowych jest wspólne naradzanie się uczniów, a więc dzielenie się wiadomościami, szukanie razem rozwiązań, a przez to wzajemne angażowanie się i praca poszczególnych zespołów dla całej grupy. Trzeba ponadto zalecać wszystkie metody prowadzenia katechezy, które przewidują stawianie pytań przez uczniów, bo już samo postawienie pytania przed społecznością i wobec społeczności aktywizuje społecznie. Na katechezie powinno się również budzić poczucie odpowiedzialności za drugich. Dlatego potrzebne są treści, które można realizować za pomocą metod wspólnej pracy, aby w ten sposób katechizowani osiągaliby istotne cele katechezy poprzez wspólny wysiłek również z katechetą. Dzięki temu dokonuje się przejście od odpowiedzialności za grupę – „mały Kościół” – do odpowiedzialności za cały Kościół w sposób niejako naturalny. Wzięcie odpowiedzialności za innych ludzi i Kościół dokona się wówczas, gdy katechizowani zrozumieją sens swego powołania i wejdą w życie Kościoła jako społeczności⁷⁰. Pojawianie się coraz większej ilości problemów wskazuje, że tym bar-

⁶⁹ Por. A. ZELMA, E. WISZOWATY, *Współpraca szkoły z policją*, s. 143.

⁷⁰ Por. E. MATERSKI, *Odpowiedzialność Kościoła*, s. 170-173.

dziej katecheza musi sprzyjać obecności i rozwiązywaniu problemów właśnie podczas spotkań na katechezie⁷¹.

BIBLIOGRAFIA

- CUDAŁ S., Dezorganizacja życia rodzinnego a przestępczość nieletnich, „Pedagogika Rodziny” 2007, nr 1, s. 159-165.
- DYKCIK W. (red.), Pedagogika specjalna, Poznań 2006⁶.
- DZIEWIECKI M., Odpowiedzialna pomoc wychowawcza, Radom 1999.
- GOŁĘBIEWSKA I., Cyberprzemoc – zagrożenia dla młodego pokolenia, „Wychowawca” 2010, nr 7-8, s. 12-15.
- JAN PAWEŁ II, Solidarność z ludźmi niepełnosprawnymi, Watykan 8 III 1981, w: Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II, t. I, Città del Vaticano 1982, s. 348-349.
- JAN PAWEŁ II, W imię przyszłości kultury, w: Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie, red. M. Radwan, S. Wyleżek, T. Gorzkula, Rzym–Lublin 1988, s. 53-56.
- JANOWSKI A., Zbieranie i wykorzystywanie informacji o uczniu i klasie, w: Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela, red. K. Kruszewski, Warszawa 1992, s. 182-216.
- KIEDROWSKA M., Szkoła jako czynnik nieprzystosowania społecznego uczniów, „Wychowanie na co dzień” 4-5(2009), s. 12-18.
- KONOPNICKI J., Niedostosowanie społeczne, Warszawa 1971.
- KRZYSZCZAK H., Poradnictwo rodzinne. Teoria i praktyka rogeriańskiego kontaktu pomocnego, Katowice 1998.
- ŁABENDOWICZ S., Formacja katechetów, Radom 1994.
- ŁABENDOWICZ S., Poznawanie uczniów na katechezie przez katechetów, ZFK 26(2007), nr 2, s. 55-62.
- MAKOWSKI A., Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja, Warszawa 1994.
- MATERSKI E., „Redemptor hominis” w katechezie, w: Jan Paweł II naucza, t. 5, red. Z. Zdybicka, Lublin 1982, s. 143-154.
- MATERSKI E., Interpretacja problemów egzystencjalnych w katechezie, w: Księga Jubileuszowa, Kielce 1977, s. 381-391.
- NOWETA K., Wybrane aspekty profilaktyki antysuicydalnej, <http://www.zsp2.kalisz.pl/~kcj/zsb/publikacje/noweta4.doc>, z dn. 11.06.2017.
- OFFMAŃSKI A., Pojęcie i natura katechezy, w: Katecheza Kościoła w świetle *Dyrektorium ogólnego o katechizacji*, red. A. Hajduk, Kraków 1999, s. 79-92.
- PANUŚ T., Zasada wierności Bogu i człowiekowi i jej realizacja w polskiej katechizacji, Kraków 2001.
- PETRYK P., Ku wspólnotcie życia i miłości, Lublin 1998.
- RÓŻAŃSKA-KOWAL J., Motywacja zachowań prospołecznych i antyspołecznych nieletnich, Kraków 2010.
- SĘK A., MICEK D., Rola i zadania policjantów służb prewencji w zapobieganiu demoralizacji i przestępczości wśród nieletnich, Szczytno 2005.
- SĘKOWSKA Z., Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej, Warszawa 2001.

⁷¹ Por. M. MAJEWSKI, *Antropologiczna koncepcja*, s. 20.

- SKRECZKO A., Wychowanie, w: Słownik Małżeństwa i Rodziny, red. E. Ozorowski, Warszawa–Łomianki 1999, s. 474-477.
- SMYKOWSKI B., Dynamika roli relacji rówieśniczej – od wczesnego dzieciństwa do wczesnej dorosłości, „Edukacja” 2(2009), s. 21-37.
- SOSNA K., Terapeutyczno-rehabilitacyjny wymiar katechezy specjalnej, w: Katecheza osób szczególnej troski, red. A. Kiciński, Kraków 2008, s. 40-51.
- SOSNA K., Terapeutyczno-rehabilitacyjny wymiar katechezy specjalnej, w: W drodze do zrozumienia wiary. Katecheza osób szczególnej troski, Kraków 2007, s. 23-50.
- STALA J., JUCHA D., Katechizacja osób upośledzonych umysłowo, w: Katechetyka szczegółowa, red. J. Stala, Tarnów 2003, s. 306-350.
- STALA J., Potrzeba katechezy specjalnej, „Teologia i Człowiek” 6(2005), s. 139-148.
- STALA J., Współpraca rodziny, szkoły i parafii w dziele wychowania, w: Dydaktyka katechezy, cz. I, red. J. Stala, Tarnów 2004, s. 339-376.
- TOMASIK E. (red.), Wybrane zagadnienia pedagogiki specjalnej, Warszawa 1997.
- URBAN B., Pedagogika osób niedostosowanych społecznie, w: Pedagogika specjalna, red. W. Dykcik, Poznań 1998, s. 301-310.
- URBAN B., Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych, Kraków 2005.
- Ustawa Załącznik do uchwały nr 172/2008 Rady Ministrów z dnia 19 sierpnia 2008 roku, Rządowy program na lata 2008-2013. Bezpieczna i przyjazna szkoła, Warszawa 2008.
- WENCEL J., Podstawowe źródła demoralizacji i przestępczości nieletnich: wokół policyjnej analizy, cz. 2, „Problemy Alkoholizmu” 10-12(1997), s. 22-26.
- ZELMA A., WISZOWATY E., Współpraca szkoły z policją w zakresie przeciwdziałania demoralizacji młodzieży, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 16(2011), s. 127-144.

KATECHEZA MŁODZIEŻY NIEDOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE

S t r e s z c z e n i e

Niedostosowanie społeczne jest zjawiskiem, które występuje zarówno w rodzinie, jak i w szkole, zakładzie pracy oraz środowisku społecznym. Dotyczy wszystkich osób, które zachowują się odmiennie od ogólnie przyjętych norm czy zasad postępowania. Wpływ na takie postępowanie mają zarówno czynniki zewnętrzne – społeczne/środowiskowe (rodzina, szkoła, grupy rówieśnicze, mass media, czynniki ekonomiczno-gospodarcze), jak i wewnętrzne (biologiczne i psychiczne). Zachowania odbiegające od przyjętych reguł przejawiać się mogą wobec: własnej osoby, rodziny, szkoły czy społeczeństwa. To wskazuje na potrzebę katechezy specjalnej oraz indywidualne podejście do każdego katechizowanego. Dlatego też katecheci, wychowawcy, rodzice i opiekunowie są zobowiązani do współpracy i niesienia pomocy osobom niedostosowanym społecznie. Działania katechetyczno-wychowawcze powinny być nastawione na rozwijanie człowieka w jego sferze psychicznej, fizycznej i duchowej. Należy pokazywać im właściwy sposób życia oraz zapobiegać złym wpływom środowiska. W katechizacji młodzieży nieprzystosowanej społecznie sprawdza się zasada tzw. małych kroków, która łączy się z podmiotowym i indywidualnym podejściem do każdej katechizowanej osoby, a także z dostosowywaniem przekazywanych treści do indywidualnych możliwości osoby.

Słowa kluczowe: katecheza; młodzież; niedostosowanie społeczne.